

Lund University Faculty of Law

From the Selected Works of Vilhelm Persson

2009

Skolkläder och yttrandefrihet [Freedom of expression concerning pupils' clothes in schools]

Vilhelm Persson

Available at: https://works.bepress.com/vilhelm_persson/3/

Förvaltnings- rättslig tidskrift

Vilhelm Persson

Skolkläder och yttrandefrihet

Särtryck ur häfte 1 2009

SKOLKLÄDER OCH YTTRANDEFRIHET

av Vilhelm Persson

1. Inledning

Det finns kläder som väcker känslor. Studentmössor kunde exempelvis vålla upprörd debatt 1968. Nu bärs de med stolthet och glädje vid gymnasieskolans avslutning. Andra slags skolkkläder är emellertid fortfarande kontroversiella. De försämrar trivseln hos såväl elever som personal och upplevs ibland rent av som hotfulla eller kränkande. För att undvika sådana kontroverser – som potentiellt rör en sjättedel av landets befolkning¹ – kan skolor vilja förbjuda bland annat politiska, religiösa eller allmänt stötande kläder. Elever med expressiv klädstil börjar i så fall kanske fundera på yttrandefriheten. Denna innebär enligt regeringsformen ”frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor” (2 kap. 1 §). Regeringsformen tillåter visserligen att yttrandefriheten begränsas, men endast genom lag som skall beslutas av riksdagen (2 kap. 12–16 §§). Liknande skydd följer av Europakonventionen.² En kommunal skola får därför inte på egen hand förbjuda elever att bära vissa slags kläder om detta anses begränsa yttrandefriheten. I denna uppsats diskuteras klädförbud i offentliga skolor mot bakgrund av regeringsformen och Europakonventionen.³

Yttrandefriheten innebär inte att alla uttalanden accepteras. Generella gränser följer bland annat av straffbestämmelser om förtal, olaga hot och hets mot folkgrupp (5 kap. 1 §, 4 kap. 5 § och 16 kap. 8 § brottsbalken). Här kan särskilt noteras att Högsta domstolen har funnit att emblem på kläder kan

---

¹ I grundskolan och gymnasieskolan finns närmare en och en halv miljon elever och lärare. Se vidare Skolverket: Barn, elever och personal – riksnivå. Sveriges officiella statistik om förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg, skola och vuxenutbildning. Del 2, 2008, Rapport 315.

² Europeiska konventionen den 4 november 1950 angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (SÖ 1957:12, ETS 5).

³ Det skulle föra alltför långt att här även ta upp situationen i friskolor. Angående sådana skolor se Ann-Charlotte Landelius: Kommunala och fristående skolor – en rättslig jämförelse, FT 2006 s. 289–310. Se särskilt s. 295, där det anges att överlämnande av förvaltningsuppgift enligt 11 kap. 6 § regeringsformen sannolikt inte har skett och att fri- och rättighetsskyddet då inte är tillämpligt angående friskolor. Jfr även s. 304 angående disciplinåtgärder i friskolor. Här kan också nämnas att Skolverket ansåg att en friskola bröt mot kravet på allmän tillgänglighet när skolan förbjöd en elev att bära slöja eller sjal. Se Skolverkets beslut den 22 maj 2006, dnr 52-2006:689 och den 23 januari 2007, dnr 52-2006:2792.

utgöra meddelanden som innebär hets mot folkgrupp, i vart fall i samband med klädsel av viss färg och visst snitt.⁴ Valet av kläder är alltså i vissa situationer förenat med straffansvar.⁵ De straffrättsliga gränserna gäller givetvis också i skolor.

Skolväsendet har emellertid en högre ambition att fostra än att bara avhålla elever från att utföra straffbara handlingar. Inte minst framgår av skollagen (1985:1100) att skolor skall främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö (1 kap. 2 §). Särskilt skall jämställdhet mellan könen främjas och alla former av kränkande behandling aktivt motverkas.⁶ Enligt lagförarbetena innebär detta att de som verkar inom skolan skall bemöda sig om att hindra varje försök från elever att utsätta andra elever eller personal i skolan för kränkande behandling.⁷ Kraven på skolan har tydliggjorts genom lagstiftning mot diskriminering.⁸ Dessutom har framhållits att skolans uppgift att förmedla kunskaper och värden förutsätter att studiemiljön i skolan präglas av ordning, trygghet och studiero.⁹

Många slags yttranden är kränkande eller ordningsstörande utan att gå över gränsen för det straffbara. Yttrandefriheten kan därför stå i motsättning till intresset av god fostran. Gränserna för yttrandefriheten i detta sammanhang har emellertid inte uttryckligen klargjorts vare sig i lag eller i lagförarbeten.

Skolverket har uttalat att klädsel är ett individuellt uttryck som normalt bestäms av eleverna själva, men att det kan uppkomma ordnings- eller säkerhetsfrågor som det är skolans sak att hantera.¹⁰ Även yttranden genom kläder

---

⁴ Se NJA 1996 s. 577. Se även angående armbindlar RH 1998:77 och RH 1997:28.

⁵ JO har också utgått från att klädsel kan medföra ansvar för förgelseväckande beteende. Se JO 1998/99 s. 53 och JO 2007/08 s. 30. Jfr lagen (2005:900) om förbud mot maskering i vissa fall. Jfr även angående betydelsen av kläder från mc-klubbar vid åtal för utpressning, Högsta domstolens dom den 3 november 2006, mål nr B 0468/06, RH 2004:70 och Annika Lagerqvist Veloz Roca: Är religions- och yttrandefriheten på kollisionskurs mot hets- och diskrimineringsförbuden i RF och BrB?, FT 2005 s. 301–328, särskilt not 38.

⁶ Skolans uppdrag utvecklas vidare i läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo 94 (SKOLFS 1994:1) och läroplanen för de frivilliga skolformerna, Lpf 94 (SKOLFS 1994:2).

⁷ Se prop. 1992/93:220 s. 86 och 94.

⁸ Bestämmelserna i lagen (2006:67) om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever efterträds den 1 januari 2009 av liknande bestämmelser i diskrimineringslagen (2008:567). Se prop. 2007/08:95 s. 185 ff.

⁹ Se prop. 2006/07:69 s. 8.

¹⁰ Se Skolverkets beslut (ovan not 3), Verkets promemoria (s. 11) och skrivelse den 23 oktober 2003, dnr 58-2003:2567 samt verkets broschyr Ordningsregler för en trygg och lärande skolemiljö, Stockholm 2006, s. 6. Med undantag av det första beslutet finns materialet från verket tillgängligt på dess hemsida. Broschyren refereras också i Olle Rimsten: Skoljuridik, 2 uppl., Stockholm 2008, s. 223 f. Se även prop. 2007/08:95 s. 196. Vissa kläder – såsom kepsar – förefaller dock ges en svagare ställning i en annan promemoria från Skolverket, som refereras i Lagerqvist Veloz Roca (ovan not 5) s. 306 f. Se även SOU 2007:22 s. 337.

kan sålunda vara oönskade i en skolmiljö. Detta kan konkretiseras med tre exempel; de diskuteras även senare i uppsatsen, där de får representera olika slags klädsel som skolor kan vilja förbjuda. Det första exemplet är ett klädmärke som visar att dess bärare har högerextrema åsikter och hyser agg mot vissa grupper i samhället. Märket uttrycker dock enbart åsikter som får accepteras i samhällsdebatten och straffansvar blir därför inte aktuellt. Märkets utseende överlämnas åt läsarens fantasi, men det får representera politiska budskap som är kontroversiella utan att vara straffbara. Det andra exemplet är en burka, alltså en heltäckande dräkt som bärs av en del muslimska kvinnor. Den får representera kläder som brukas på grund av religiös övertygelse.¹¹ Det tredje exemplet är byxor som bärs så lågt att bärarens underkläder är klart synliga. Detta får exemplifiera modeattribut som vissa personer uppfattar som anstötliga och som i allmänhet inte har något konkret politiskt budskap. Fler exempel på sådant mode är kepsar, korta kjolar och flickkläder som lämnar midjan bar.

I denna uppsats utgår jag från att yttranden som principiellt sett *omfattas* av yttrandefriheten enligt regeringsformen inte nödvändigtvis måste *skyddas*, eftersom friheten kan *begränsas* i lag.¹² Yttranden som träffas av någon begränsande lag omfattas visserligen i princip av yttrandefriheten, men har inte något skydd. När det konstateras att yttrandefriheten har begränsats uppkommer frågan om begränsningarna är berättigade enligt 2 kap. 12 § regeringsformen och Europakonventionen. Då måste bedömas om de är nödvändiga och proportionerliga. Det skulle emellertid leda alltför långt att här utreda vad som krävs för att begränsningar skall vara berättigade. Därför fokuseras på om det alls sker någon frihetsbegränsning. I centrum står frågan i vad mån skolor får förbjuda vissa slags kläder.

Först ges en översikt över skolors möjligheter att vidta disciplinåtgärder och införa ordningsregler enligt skolförfattningar (avsnitt 2). Därefter presenteras generellt förhållandet mellan kläder och yttrandefrihet i regeringsformen (avsnitt 3) och i Europakonventionen (avsnitt 4). Mot denna bakgrund är det möjligt att diskutera de tre konkreta exemplen (avsnitt 5). Sist ges några avslutande kommentarer (avsnitt 6).

---

¹¹ Bruket av burkor har visserligen enligt vissa bedömare snarare kulturella än religiösa motiv. Se Skolverkets promemoria (ovan not 10) s. 7 ff. Det är dock uppenbart att en del personer ser burkor som uttryck för sin religion. Jfr prop. 2007/08:95 s. 122 angående svårigheter att dra en skarp gräns mellan religiösa och kulturella motiv.

¹² Här används alltså samma terminologi som i Thomas Bull: Mötes- och demonstrationsfriheten. En statsrättslig studie av mötes- och demonstrationsfrihetens innehåll och gränser i Sverige, Tyskland och USA, Uppsala 1997, särskilt s. 378. Se även Lagerqvist Veloz Roca (ovan not 5) s. 310 f.

2. Skolförfattningar

Skolväsendet regleras primärt i dels skollagen, dels förordningar för varje skolform. Här kan främst nämnas grundskoleförordningen (1994:1194) och gymnasieförordningen (1992:394). Bestämmelser om disciplinåtgärder och ordningsregler i dessa författningar utgör en naturlig utgångspunkt för diskussioner kring skolors möjligheter att införa förbud mot vissa slags kläder.

Av 3 kap. 11 § skollagen framgår att disciplinära åtgärder mot skolpliktiga elever får innebära att deras närvaro i skolan begränsas, men endast i ringa omfattning. Vidare får regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer meddela föreskrifter om disciplinära åtgärder vid utbildning efter skolpliktens upphörande (15 kap. 14 §). Lagen ger dessutom en möjlighet att omhänderta föremål som används på ett störande eller farligt sätt (1 kap. 19–22 §§). I skollagen förutsätts alltså att det kan behövas disciplinåtgärder i skolor.

Fler regler med anknytning till disciplinåtgärder och ordningsregler finns i förordningarna för respektive skolform. Där föreskrivs att skolor skall ha ordningsregler som utarbetats under medverkan av elever (6 kap. 8 b § grundskoleförordningen resp. 6 kap. 20 b § gymnasieförordningen). Förordningarna anger vidare de disciplinära åtgärder som kan bli aktuella. Åtgärder som kan vidtas i grundskolan är bland annat utvisning från pågående lektion, kvarsittning och anpassade åtgärder som bestäms av elevvårdskonferens (6 kap. 9 och 10 §§ grundskoleförordningen). I gymnasieskolan ges inte någon möjlighet till kvarsittning. Däremot kan elever stängas av från undervisning kortare tidsperioder eller förvisas högst tre terminer (6 kap. 21–25 §§ gymnasieförordningen). Förordningarnas uppräkningslista av åtgärder är uttömmande. JO har prövat om det är möjligt att vidta andra åtgärder med stöd av arbetsmiljöregler, men funnit att så inte är fallet.¹³

Det blev obligatoriskt med ordningsregler i skolor 2006, men även dessförinnan utgick JO från att skolor fick anta sådana regler.¹⁴ I den mån ordningsregler anses utgöra betungande föreskrifter krävs som utgångspunkt stöd i lag (8 kap. 3 § regeringsformen).¹⁵ Det är möjligt att delegera normgivningsmakt (8 kap. 7 § 6 p. regeringsformen), men särskilt angående grundskolan saknas tydlig delegation.¹⁶ Möjligen kan redan det faktum att skollagen näm-

---

¹³ Se JO 1996/97 s. 378. Se vidare angående disciplinära åtgärder och ordningsregler Rimsten (ovan not 10), särskilt s. 182 ff. och 203 f.

¹⁴ Se JO 2001/02 s. 380. Där framhölls att sådana regler inte fick strida mot lag. Se även prop. 2005/06:38 s. 38.

¹⁵ Se prop. 1973:90 s. 313.

¹⁶ Jfr 55 § i den förra skollagen (1962:319), där det infördes en delegationsbestämmelse med direkt hänvisning till 8 kap. 3 § regeringsformen. Även i andra avseenden fanns mer reglering angående

ner sanktionsmöjligheter ge rätt att besluta om ordningsregler.¹⁷ Alternativt kanske de generella bemyndiganden som finns i 15 kap. skollagen kan anses omfatta ordningsregler. Det är inte ens säkert att införande av reglerna utgör sådana betungande åtgärder som behöver stöd i lag.¹⁸ JO har i vart fall gjort tydligt att skolor inte får införa regler som hindrar spridning av yttranden på grund av deras innehåll.¹⁹ Därvid gjorde JO inte någon skillnad mellan den obligatoriska grundskolan och den frivilliga gymnasieskolan.²⁰ När möjligheterna att omhänderta föremål infördes i skollagen, betonades på liknande sätt – och med hänvisning till regeringsformen – att kroppsvisitation inte skulle bli tillåten.²¹

Mot denna bakgrund förefaller alla aspekter av normgivningsmakten angående skolväsendet ännu inte vara klarlagda. Jag utgår emellertid i denna uppsats från att skolor får införa ordningsregler om dessa inte begränsar elevernas fri- och rättigheter. Därför gör jag här det provisoriska antagandet att skolor får besluta om förbud mot vissa skolkädr i den mån detta inte anses begränsa yttrandefriheten.

3. Regeringsformen

3.1 Inledning

Två förutsättningar måste vara uppfyllda för att förbud mot vissa skolkädr skall anses begränsa yttrandefriheten. Det krävs dels att klädernas bärande utgör yttranden som omfattas av friheten, dels att förbud mot att bära vissa

---

disciplinåtgärder i den tidigare lagstiftningen. Se angående denna Rein Rooseniit: *Elevrätt. Skolplikt och skoldisciplin enligt SkolL och SkolSt*, Stockholm 1969, s. 65 ff.

¹⁷ Om det anses avgörande att själva sanktionerna stadgas i lag, kan detta förklara varför det bedömdes vara nödvändigt att lagstifta om omhändertaganden av föremål. Nödvändigheten av detta utvecklades varken i propositionen eller i ett tidigare JO-avgörande, jfr prop. 2006/07:69 och JO 2001/02 s. 380.

¹⁸ Jfr Håkan Strömberg: *Normgivningsmakten enligt 1974 års regeringsform*, 3 uppl., Lund 1999 s. 157. Där uppfattas föreskrifter om skolans inre arbete som interna förvaltningsföreskrifter som omfattas av regeringens restkompetens. Enligt Landelius (ovan not 3) s. 295 krävs författningsstöd för visitation av elevskåp i offentliga skolor eftersom detta utgör betungande offentlig rätt.

¹⁹ Se JO 1997/98 s. 436, på s. 451. Se även till exempel JO 1991/92 s. 346, JO 2004/05 s. 401 och JO 2007/08 s. 464.

²⁰ Jfr dock Skolverkets promemoria (ovan not 10) s. 11 och verkets skrivelse (ovan not 10). Där uttalas att utrymmet för ordningsregler är större i gymnasieskolan eftersom den är en frivillig utbildning. Vidare har regleringen av – den frivilliga – högskoleutbildningen som helhet ansetts vara gynnande för enskilda. Trots att delar av regleringen är betungande har därför inte 8 kap. 3 § regeringsformen tillämpats. Se till exempel RÅ 1990 ref. 14, RÅ 1991 not. 38 och RÅ 1991 not. 37.

²¹ Se prop. 2006/07:69 s. 17. Här kan också nämnas att elevers rörelsefrihet har diskuterats i samband med skolplikten. Se Strömberg (ovan not 18) s. 89 f. med vidare hänvisningar.

kläder innebär en begränsning av friheten. De två förutsättningarna diskuteras här i var sitt avsnitt.

3.2 Omfattning av yttrandefriheten

Valet av kläder omfattas endast av yttrandefrihet om det anses utgöra ett yttrande i regeringsformens mening. Nyss nämndes att Högsta domstolen har ansett att emblem i kombination med vissa kläder kan medföra ansvar för brottet hets mot folkgrupp.²² Sådan klädsel kan alltså utgöra meddelanden som hotar eller uttrycker missaktning mot en viss grupp av personer (jfr 16 kap. 8 § brottsbalken). Rimligtvis måste klädseln då utgöra ett yttrande som i princip omfattas av yttrandefriheten enligt regeringsformen. Yttrandet hade skyddats om inte straffbestämmelsen i brottsbalken hade funnits. Senare har också Hovrätten för Västra Sverige ansett att bärandet av armbindel omfattas av yttrandefriheten.²³ Hovrätten ansåg därför att lagen (1947:164) om förbud mot politiska uniformer stod i uppenbar strid med regeringsformen. Mot denna bakgrund är det tydligt att bärandet av somliga kläder omfattas av yttrandefriheten.²⁴

Domarna gällde emellertid tydligt politisk klädsel. Det är tänkbart att denna har en särställning i förhållande till kläder i allmänhet, vilket skulle kunna motiveras av skillnader avseende innehåll eller form. Sådana skillnader behandlas här var för sig.

Innehåll

Vad gäller innehållet, får politiska budskap i form av emblem och symboler ses som inlägg i samhällsdebatten. Även andra kläder kan förmedla politiska uttryck.²⁵ Det är naturligt att dessa omfattas av yttrandefriheten. Kläder behöver emellertid inte ha så samhällsinriktat budskap. Tvärtom uttrycker klädsel ofta inte något mer avancerat än ägarens egenskaper eller personliga preferenser, såsom förmögenhet, yrkesval, musiksmak eller sympatier för idrottsföreningar. Sociologiska studier ser ofta modekläder som uttryck för vilja att visa tillhörighet till eller ställning inom en grupp av människor.²⁶

---

²² Se NJA 1996 s. 577. Jfr även angående armbindlar RH 1998:77 och RH 1997:28.

²³ Se RH 1997:47.

²⁴ Detta förutsätts även i JO 1997/98 s. 436. Se också Thomas Bull – Anders Heiborn: Uniformsförbudet, tiden och grundlagen, SvJT 1996 s. 328–347, på s. 332 f. Jfr dock RH 91:85 och AD 1986 nr 11, där regeringsformen inte diskuterades. Jfr även RÅ 1988 not. 453. Arbetsdomstolens dom kommenteras i Reinhold Fahlbeck: Ora et labora. Bed och arbeta. Om religionsfrihet i arbetslivet, Tidsskrift for Rettsvitenskap 2002 s. 467–549.

²⁵ Åtskilliga exempel ges i Göran Greider – Barbro Hedvall: Stil & politik, Stockholm 2008.

²⁶ För en översikt över teorier se Yuniya Kawamura: Modeologi. En introduktion till modevetenskap

Det kan kanske ifrågasättas om detta är skyddsvärda uttryck. Härvid kan påminnas om att tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen endast värnar budskap som bidrar till fritt meningsutbyte och allsidig upplysning.²⁷ Yttrandefriheten i regeringsformen ses visserligen på liknande sätt i lagförarbetena.²⁸ Goda skäl talar emellertid för att inte låta innehållet styra den principiella omfattningen av yttrandefriheten.²⁹ Uttalanden om räntepolitik bör i detta avseende jämföras med hejarop till ishockeylag. Härvid kan nämnas att JO tycks ha ansett att en man omfattades av yttrandefriheten när han bar en väst som visade att han tillhörde en mc-klubb.³⁰ Regeringsformens formulering ”meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor” bör därför innefatta även triviala budskap som kläder förmedlar.

Form

Vad gäller formen, är ett politiskt emblem ofta klart igenkännbart för omgivningen. Ännu tydligare är kläder med politiska slagord explicit utskrivna. I NJA 1996 s. 577 ansåg majoriteten i Högsta domstolen att märket som föranledde straffansvar för hets mot folkgrupp var en åsiktsyttring som entydigt förmedlade ett budskap. Minoriteten menade dock inte att budskapet var så tydligt.³¹ Det är ännu svårare att fastställa budskapet från klädsel som inte innefattar politiska symboler. Ett otränat öga har ibland svårt att avgöra om ett hål i ett par jeans har kreerats av en exklusiv designer och därmed markerar förmögenhet, eller om hålet endast visar att ägaren inte hade några hela byxor till hands. Att ett klädesplagg representerar tillhörighet till en viss grupp kanske inte uppfattas av personer utanför gruppen. Särskilt besvärligt kan det

---

[svensk översättning], Stockholm 2007. Se även Lars Fr. H. Svendsen: *Mode. En filosofisk essä* [svensk översättning], Nora 2006.

²⁷ Detta medför inte minst att dessa grundlagar inte tillämpas angående rent kommersiella budskap. Se till exempel Håkan Strömberg – Hans-Gunnar Axberger: *Yttrandefrihetsrätt*, Lund 2004, s. 52 ff., Wiweka Wänning-Nerep: *En orientering i tryckfrihet och yttrandefrihet*, 3 uppl., Stockholm 2005, s. 34 ff. och Bertil Wennberg – Marianne Eliason – Göran Regner: *Yttrandefrihetsgrundlagen*, 3 uppl., Stockholm 2003, s. 23.

²⁸ Se prop. 1975/76:209 s. 141 ff. Jfr Erik Holmberg m.fl.: *Grundlagarna*, 2 uppl., Stockholm 2006, s. 87 ff.

²⁹ Se Bull (ovan not 12) s. 369 ff. och 377 f. Se även Lagerqvist Veloz Roca (ovan not 5) s. 310 f. Däremot kan innehållet givetvis medföra att en begränsning av yttrandefriheten är berättigad och att ett uttalande därför inte skyddas.

³⁰ Se JO 1998/99 s. 53. Jfr även JO 2007/08 s. 30 angående en muslimsk huvudbonad.

³¹ Svårigheterna att tolka klädmärken uppmärksammades även i diskussioner som domen gav upphov till. Se Inger Österdahl: *Tala om rasism: Något om yttrandefriheten enligt Europakonventionen om mänskliga rättigheter*, i: Nils Jareborg (red.): *Ad studium et ad laborem incitavit* Elsa Eschelsson, De Lege VII, Uppsala 1997, s. 407–427, på s. 424 ff., Håkan Strömberg: *Förbud mot politiska uniformer och rasistiska symboler – en svärknäckt nöt för lagstiftare och domstolar*, FT 1997 s. 1–6, på s. 5, Bull – Heiborn (ovan not 24) s. 333 och Ds 1996:33, särskilt s. 40 ff.

vara att identifiera känslouttryck. Trots att yttrandefriheten inbegriper rätten att uttrycka känslor, kan man fråga sig om en så ineffektiv uttrycksform som klädsel omfattas. Dessutom sänder i princip allt som en människa gör ut budskap om henne. Detta gäller även helt vardagliga händelser, som vilken mat hon köper, var hon köper maten, hur hon kommer till mataffären, hur hon tillagar maten, och så vidare. Av detta kan omvärlden – åtminstone ibland – dra slutsatser angående hennes tankar, åsikter eller känslor. Om varje vardagshändelse skulle omfattas av yttrandefriheten, skulle den bli urvattnad eller svårhanterlig; allt skulle bli yttrandefrihet.

Thomas Bull har förespråkat att yttrandefriheten inte bör vara beroende av vilka former som används.³² Däremot anser han att endast uttryck som är begripliga för utomstående bör innefattas.³³ I linje med detta, menar jag att viljan att kommunicera med omvärlden bör vara avgörande. Detta leder till två krav som bör ställas på personer som vill omfattas av yttrandefriheten. För det första måste de medvetet vilja kommunicera med sin omgivning. För det andra måste de välja uttryckssätt som omgivningen har möjlighet att uppfatta. Det senare beror givetvis helt på kontexten. Meddelanden som bara är riktade till eller kan förstås av avsändaren själv bör emellertid inte omfattas av yttrandefrihet. Det faktum att en person bär ett favoritplagg för att muntra upp sig själv när hon känner sig nedstämd bör därför inte beröra yttrandefriheten.

Ur denna synvinkel är kläder ofta svåransvändbara kommunikationsmedel. Det är emellertid uppenbart att det finns en hel del människor som lägger ner betydande tankeverksamhet och möda på sina kläder och som vill signalera något med dem. Inte sällan lyckas dessa personer också förmedla ett budskap, låt vara att det ibland ur statsrättslig synvinkel kan te sig banalt eller oprecist. Innehållet i det budskap som kläder sprider beror givetvis på vilken kontext som de befinner sig i. En mössa med en viss färg kan till exempel förmedla olika budskap på ett politiskt möte, på en fotbollsarena eller i gängdominerade delar av Los Angeles. Kläder kan emellertid inte i sig ses som en alltför långsökt uttrycksform för att omfattas av yttrandefrihet.

Vidare uppkommer frågan hur medvetet någon måste vilja uttrycka sig för att omfattas av yttrandefriheten. I en skola kan det finnas elever som använder ett visst slags kläder – som palestinaschalar – av helt olika anledningar. Elever kan helt avsiktligt vilja uttrycka ett speciellt budskap, ha en vagare uppfattning om budskapet, eller använda kläderna helt oreflekterat. Alla träffas emellertid av ett förbud mot kläderna. Enligt min mening bör förbud anses på-

³² Se Bull (ovan not 12) s. 364 ff. och 377 f.

³³ Se Bull (ovan not 12) s. 369.

verka yttrandefriheten om något tyder på att det finns elever som hindras från att sprida ett medvetet budskap. Om elever säger att de har en vilja att förmedla budskap genom kläder, får nog skolor vanligtvis godta detta. Däremot kan omgivningens möjligheter att uppfatta budskapen bedömas abstrakt och objektivt.³⁴

Möjligen kan ifrågasättas om meddelandens innehåll och former tillsammans kan bli alltför triviala för att omfattas av yttrandefriheten. Detta skulle dock kräva svåra gränsdragningar. Om en person väljer ett klassiskt litterärt uttrycksmedel – t.ex. en dikt – för att upplysa omvärlden om att hon är förnögen (och därför förtjänar respekt), torde detta omfattas av yttrandefrihet. Då är det svårt att se principiella skäl till varför hon inte skulle omfattas av friheten om hon skulle välja att uttrycka samma sak genom sina kläder, så länge hennes budskap kan uppfattas av omvärlden.

Sammanfattningsvis finns det inte något principiellt hinder mot att valet av kläder anses utgöra yttranden som omfattas av yttrandefriheten. De måste inte heller ha givande eller intressant innehåll. Det krävs dock att den som bär kläderna har en vilja att därigenom uttrycka tankar, åsikter eller känslor. Dessutom måste kläderna ha ett utseende som omvärlden kan förväntas förstå innebörden av.

3.3 Begränsning av yttrandefriheten

Även om valet av en viss klädsel i princip omfattas av yttrandefrihet, innebär inte detta nödvändigtvis att alla klädregler är frihetsbegränsningar som kräver lagstöd. Två typer av föreskrifter ses inte som rättighetsbegränsande trots att de berör utövningen av yttrandefriheten.

Den första typen är föreskrifter som inte primärt tar sikte på rättigheten. I förarbetena till 2 kap. regeringsformen angavs att enbart det faktum att en föreskrift påverkade möjligheterna att utöva en rättighet inte innebar att det förelåg en begränsning av rättigheten i regeringsformens mening.³⁵ Det skulle inte vara fråga om någon begränsning om en rättighet råkade påverkas av generella regler med andra syften än att begränsa rättigheten. Som exempel framhölls bland annat att straffbestämmelsen för olaga hot inte begränsade yttrandefriheten.

Den andra typen av föreskrifter rör yttrandens spridning. I regeringsformen anges uttryckligen att en föreskrift som utan avseende på ett yttrandes innehåll närmare reglerar visst sätt att sprida eller mottaga yttrandet inte anses vara en begränsning av yttrandefriheten (2 kap. 13 § tredje stycket). Ett exem-

---

³⁴ Se Bull (ovan not 12) s. 369.

³⁵ Se prop. 1975/76:209 s. 153 f. Se även Holmberg m.fl. (ovan not 28) s. 140 ff.

pel som nämndes i lagförarbetena var affischeringsförbud i lokala ordningsstadgor.³⁶

Mot denna bakgrund kan alltså hävdas att förbud mot vissa skolkläder inte begränsar yttrandefriheten om förbudets primära syfte inte rör friheten, eller om förbudet endast är en innehållsneutral reglering av spridningssätt. De två föreskriftstyperna behandlas här först var för sig. Därefter diskuteras förhållandet mellan dem.

Föreskrifter med annat syfte

Vad gäller föreskrifter som primärt tar sikte på annat än yttrandefrihet, finns anledning att nu inta en något annan hållning än ovannämnda lagförarbeten. Bull har visat att starka skäl talar för att även sådana föreskrifter bör kunna anses begränsa yttrandefriheten.³⁷ Detta kan visserligen inte gälla all inverkan, oberoende av hur indirekt och obetydlig den är. Föreskrifter som typiskt sett påverkar möjligheterna att utöva en rättighet bör emellertid ses som rättighetsbegränsningar, om inte påverkan är liten eller oväsentlig.³⁸ Även om en föreskrifts indirekta verkningar typiskt sett inte rör en viss rättighet, bör den anses begränsad om verkningarna väsentligen hindrar möjligheten att utöva rättigheten.

Många klädregler syftar inte primärt till att begränsa yttrandefriheten. Exempelvis kräver hänsyn till säkerhet eller hygien speciell klädsel vid byggnadsarbete, sjukvård och livsmedelshantering.³⁹ Motsvarande krav gör sig gällande i skolor. Dels finns utbildningar med inriktning mot arbeten som förutsätter speciella arbetskläder. Dels finns liknande inslag i annan utbildning, till exempel under kemilaborationer, träslöjdslektioner och hemkunskapslektioner. I sådana fall är det naturligt att ställa krav på elevers klädsel. Kraven kan utformas på så sätt att viss klädsel förbjuds eller påbjuds. När elever måste bära ett visst klädesplagg, frånhands de möjligheten att uttrycka sig genom alternativa plagg; elever som måste bära gula varselvästar kan inte sprida budskap genom tröjor under västarna. Om klädregler utformas som påbud, innebär alltså detta i princip inte förbud mot något visst yttrande, utan mer generell förbud mot att använda (en del av) klädseln som uttryckssätt. Regelutformningen behöver emellertid inte ha någon praktisk betydelse. Exempelvis

---

³⁶ Se prop. 1975/76:209 s. 156.

³⁷ Se Bull (ovan not 12) s. 419 ff.

³⁸ Se Bull (ovan not 12) s. 433.

³⁹ Se till exempel 71 § Arbetarskyddsstyrelsens föreskrifter (AFS 1999:3) om byggnads- och anläggningsarbete, 2 § Socialstyrelsens föreskrifter (SOSFS 2007:19) om basal hygien inom hälso- och sjukvården m.m. och bil. 2, kap. VIII, p. 1 i Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 853/2004 om livsmedelshygien.

kan hänsyn till hygien motivera att långärmade kläder förbjuds, eller att kortärmade kläder påbjuds.

Det är tydligt att det finns föreskrifter som primärt rör bland annat säkerhet och hygien, men som ändå typiskt sett påverkar elevers möjligheter att yttra sig genom sina kläder. Föreskrifterna har emellertid i allmänhet begränsad omfattning och påverkar då utövandet av yttrandefriheten marginellt. Exempelvis torde påbud om skyddsglasögon vid svarvning under träslöjdslektioner vanligtvis ha liten inverkan på frihetsutövningen. Friheten anses i så fall inte begränsad, förutsatt att föreskrifterna varken är onödigt långtgående eller har som egentligt syfte att påverka friheten.

Spridningsföreskrifter

Vad gäller innehållsneutrala föreskrifter om spridning, anges uttryckligen i regeringsformen att de inte skall ses som frihetsbegränsningar. Sådana föreskrifter kräver därför inte lagform. Som Bull har visat, bör de dock inte undantas från de materiella kraven på rättighetsbegränsningar i 2 kap. 12 § andra stycket regeringsformen.⁴⁰ Föreskrifterna måste alltså vara godtagbara i ett demokratiskt samhälle, proportionerliga, med mera.

Bull påpekar också att kravet på neutralitet avseende yttrandens innehåll medför att föreskrifterna enbart får reglera när och hur ett meddelande får framföras, inte om meddelandet i sig är tillåtet. Föreskrifterna måste bygga på saklig grund och lämna andra kanaler tillgängliga för kommunikation. Som exempel har nämnts att förbud mot politiska uniformer i skolor skulle kunna vara en föreskrift om spridning, men att ett totalt förbud mot sådana uniformer i samhället skulle vara en begränsning av yttrandefriheten.⁴¹ Bull konstaterar dock att det faktum att föreskrifterna skall vara innehållsneutrala, kan innebära svåra gränsdragningar mellan form och innehåll.⁴² Möjligen kan ett hypotetiskt prov ge vägledning. Om vissa kläder skulle förbjudas även om de skulle ha representerat ett annat budskap, kan antas ett förbud riktar sig mot spridningssättet och inte budskapet.⁴³ Givetvis är emellertid ett sådant prov förknippat med stor osäkerhet.

---

⁴⁰ Se Bull (ovan not 12) s. 487 ff.

⁴¹ Se Bull – Heiborn (ovan not 24) s. 342. Politiska åsikter uttrycks för övrigt i praktiken inte längre genom regelrätta uniformer, snarare genom enstaka klädesplagg eller märken. Termen ”politisk uniform” är därför numera inte längre helt träffande. Jfr Ds 1996:33 s. 36 ff.

⁴² Se Bull (ovan not 12) s. 492.

⁴³ Jfr angående svårigheter att skilja mellan form och innehåll i samband med brottet förargelseväckande beteende Thomas Bull – Anders Heiborn: Förargelseväckande yttrandefrihet?, SvJT 1999 s. 568–580.

Förhållande mellan föreskriftstyperna

Två typer av föreskrifter som påverkar möjligheten att yttra sig skall alltså inte anses begränsa yttrandefriheten i regeringsformens mening: dels sådana som inte primärt syftar till rättighetsbegränsningar, dels sådana som endast reglerar sättet för spridning av yttranden. Ingen av föreskriftstyperna innebär emellertid att yttranden helt saknar skydd i regeringsformen. Som redan framgått måste även spridningsföreskrifter uppfylla materiella krav på rättighetsbegränsningar. Detta innefattar bland annat proportionalitetsbedömningar. Föreskrifter som inte primärt syftar till rättighetsbegränsningar – utan bara har det som indirekt effekt – skall i vart fall uppfylla regeringsformens krav på saklighet och objektivitet (1 kap. 9 §). I praktiken torde bedömningar enligt de två föreskriftstyperna leda till liknande resultat.

Vid yttranden genom kläder är det delvis svårt att dra en klar gräns mellan de olika typerna av föreskrifter. För båda typerna måste undersökas dels vilka syften föreskrifterna har, dels om elever kan använda andra uttryckssätt för att sprida sina budskap. Samspelet mellan föreskriftstyperna visas också vid ingripande föreskrifter om skyddskläder. Föreskrifter som väsentligt påverkar möjligheterna att utöva yttrandefriheten ses i princip som frihetsbegränsande, även om det inte är deras primära syfte. Detta bör emellertid inte hindra att de kan anses vara proportionerliga spridningsföreskrifter och därför inte frihetsbegränsande. Med tanke att de två föreskriftstyperna är så näraliggande och leder till så lika resultat, torde det sällan vara nödvändigt att dra upp någon skarp gräns mellan typerna.

4. Europakonventionen

Enligt 2 kap. 23 § regeringsformen får föreskrifter inte meddelas i strid med Europakonventionen. Skolor får alltså endast förbjuda vissa skolkläder om detta är förenligt med konventionen. Därför undersöks här om förbuden innebär begränsningar av yttrandefriheten enligt konventionen och om skolor i så fall trots allt får införa förbud.

I konventionen skyddas yttrandefriheten av artikel 10. Den värnar rätten att sprida och ta emot ”uppgifter och tankar”. Ett förbud mot att bära en röd stjärna på sina kläder innebär enligt Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna en begränsning av yttrandefriheten.⁴⁴ Skyldighet att bära skoluniform behandlades i ett tidigare fall av Europeiska kommissionen för de

---

⁴⁴ Se *Vajnai v. Hungary*, no. 33629/06, § 47, 8 July 2008.

mänskliga rättigheterna.⁴⁵ Därvid uttalades att rätten att uttrycka tankar genom kläder kunde omfattas av yttrandefriheten. Kommissionen menade dock att det i fallet inte var visat att kravet på skoluniform hade hindrat elever att uttrycka någon särskild åsikt eller tanke. Vidare påpekade kommissionen att kravet inte påverkade barnen utanför skoltid. Rättigheten enligt artikel 10 hade därför inte kränkts. I ett senare fall bekräftade kommissionen att uttryck för tankar genom kläder kan skyddas av yttrandefrihet.⁴⁶ Fallet rörde en man som ville klä sig i kvinnokläder på sitt arbete. Inte heller här ansågs det emellertid visat att uttryck för någon särskild åsikt eller tanke hade förhindrats. Därför var det inte någon kränkning av yttrandefriheten.

Det är inte tydligt om kommissionen i de två senare fallen ansåg att yttrandefriheten inte hade begränsats, eller att det hade skett berättigade begränsningar. Möjligen ansågs därför kläderna i fallen inte omfattas av yttrandefriheten. Angående regeringsformen har ovan förespråkats att friheten endast omfattar avsiktliga uttryck och uttryckssätt som kan uppfattas av omvärlden. Detta ligger väl i linje med kommissionens betoning av att de klagande inte hade hindrats från att uttrycka någon särskild åsikt eller tanke. Måhända är detta dessutom särskilt viktigt angående Europakonventionen eftersom denna inte uttryckligen skyddar uttryck för känslor; kanske förutsätts ”tankar” i konventionen vara mer konkreta än ”känslor” i regeringsformen.

Konventionen ställer emellertid inte något krav på att innehållet i budskap som förmedlas måste vara viktigt eller ha allmänintresse.⁴⁷ Reklam omfattas sålunda av yttrandefriheten. Även triviala budskap som sprids med hjälp av kläder bör därför i princip omfattas av friheten.

Att domstolen såg förbudet mot den röda stjärnan som en begränsning av friheten visar att förbud mot viss slags klädsel kan innebära en frihetsbegränsning. Detta ligger också väl i linje med andra avgöranden av domstolen. Enligt domstolen ses begränsningar av möjligheterna att använda vissa kommunikationsmedel som begränsningar av yttrandefriheten.⁴⁸ Domstolen och kommissionen har dessutom i flera fall behandlat förbud mot kläder med religiös innebörd. Dessa förbud har inneburit begränsningar av religionsfriheten, vilken skyddas i artikel 9 i konventionen.⁴⁹ I en del av dessa fall har även ytt-

---

⁴⁵ Se *Stevens v. the United Kingdom*, no. 11674/85, Commission decision of 3 March 1986, Decisions and Reports 46, p. 245. Se även Österdahl (ovan not 31) s. 423.

⁴⁶ Se *Kara v. the United Kingdom*, no. 36528/97, Commission decision of 22 October 1998, unreported.

⁴⁷ Se Arjen van Rijn: Chapter 14 Freedom of Expression (Article 10), i: Pieter van Dijk m.fl. (utg.): *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 4 uppl., Oxford m.fl. 2006, s. 773–816, på s. 779.

⁴⁸ Se van Rijn (ovan not 47) s. 779 f.

⁴⁹ Se till exempel *Drogu v. France*, no. 27058/05, § 48, 4 december 2008, *Leyla Sahin v. Turkey*, no.

randefriheten åberopats. Det har emellertid inte ansetts nödvändigt att närmare gå in på yttrandefriheten efter prövningen utifrån religionsfriheten. Möjligen kan regler om skolkläder härutöver anses begränsa rätten till privat- och familjeliv i artikel 8.⁵⁰

Hittills har alltså framgått att valet av kläder kan omfattas av yttrandefrihet, i vart fall om det är avsett att uttrycka någon särskild åsikt eller tanke. Förbud mot vissa slags kläder kan därför innebära en begränsning av friheten. Detta behöver emellertid inte medföra att förbuden är otillåtna. Enligt artikel 10 (2) medför utövandet av yttrandefriheten ansvar och skyldigheter. Därför får det underkastas inskränkningar som är nödvändiga, proportionerliga och föreskrivna i ”lag”. Enligt artikel 9 (2) finns motsvarande möjligheter att inskränka religionsfriheten. När klädregler har medfört begränsningar av denna frihet har det i princip ansetts tillåtet. I detta sammanhang har noterats att skolan kan vara en särskilt känslig miljö eftersom barn kan vara lättinfluerade.⁵¹ Även artikel 8 (2) tillåter frihetsbegränsningar.

Nödvändighets- och proportionalitetsbedömningar ligger utanför ramen för denna uppsats. Här bör emellertid kort noteras att bedömningar utifrån konventionen inte behöver ge samma utfall som bedömningar utifrån regeringsformen; klädförbud som är tillåtna enligt regeringsformen kan vara otillåtna enligt konventionen.⁵² Vidare bör framhållas att termen ”lag” (”law”, ”loi”) inte har samma betydelse i konventionen som i regeringsformen. Enligt konventionen innefattas nämligen även andra rättsregler än sådana som har beslutas av riksdagen.⁵³ Att begränsningar av friheter beslutas på myndighetsnivå accepteras därför enligt konventionen, så länge besluten fattas i enlighet med svensk rätt. Det kan alltså vara tillåtet för skolor att införa förbud mot vissa kläder, även om det ses som begränsningar av yttrandefriheten enligt konventionen.

44774/98, § 78, ECHR 2005-XI, *Kurtulmus v. Turkey* (dec.), no. 65500/01, ECHR 2006-II och *Dahlab v. Switzerland* (dec.), no. 42393/98, ECHR 2001-V.

⁵⁰ Kommissionen har generellt uttalat att restriktioner kring personers klädsel begränsar rätten till privat- och familjeliv. Se *Kara v. the United Kingdom* (ovan not 46). I ett tidigare fall ansåg emellertid kommissionen inte att skoluniformer utgjorde någon begränsning av denna rättighet. Se *Stevens v. the United Kingdom* (ovan not 45). Skyldighet att bära särskilda fängelsekläder har bedömts vara en (berättigad) begränsning av rätten till privat- och familjeliv i artikel 8. Se *X v. the United Kingdom*, no. 8231/78, Commission decision of 6 March 1982, Decisions and Reports 28, p. 5 och *McFeeley et al. v. the United Kingdom*, no. 8317/78, Commission decision of 15 May 1980, Decisions and Reports 20, p. 44.

⁵¹ Se *Dahlab v. Switzerland* (ovan not 49).

⁵² Jfr NJA 2005 s. 805, särskilt på s. 828, där det uttalas att yttrandefriheten (till skillnad från religionsfriheten) är den samma i Europakonventionen som i regeringsformen. Begränsningsramarna sägs dock vara snävare i konventionen.

⁵³ Se Iain Cameron: *An Introduction to the European Convention on Human Rights*, 5 uppl., Uppsala 2006, s. 105 ff.

Sammantaget kan konstateras att yttrandefriheten enligt Europakonventionen kan omfatta uttalanden som görs genom klädsel. Konventionen utgör emellertid inte något principiellt hinder mot att proportionerliga rättighetsbegränsningar beslutas på skolnivå. Nuvarande praxis tyder inte heller på att yttrandefriheten avseende klädsel är mer omfattande enligt konventionen än enligt regeringsformen.

5. Tre exempel

5.1 Inledning

I inledningsavsnittet nämndes tre exempel på klädsel som skolor kan vilja slippa, nämligen högerextrema klädmärken, burkor och lågt hängande byxor. Mot bakgrund av yttrandefriheten enligt regeringsformen och Europakonventionen kan nu diskuteras i vad mån förbud mot sådan klädsel innebär frihetsbegränsningar. Exempelen kommenteras var för sig.

5.2 Högerextrema klädmärken

Högerextrema märken liknar de emblem som Högsta domstolen i NJA 1996 s. 577 ansåg innebära hets mot folkgrupp. Budskapet från klädmärkena är tydligt politiskt laddat och det torde deras bärare vara medvetna om. Om omgivningen kan förstå budskapet, bör därför bärandet av märkena omfattas av yttrandefriheten.

Även JO har i JO 1997/98 s. 436 utgått från att högerextrema klädmärken i princip omfattas av yttrandefriheten enligt regeringsformen. Fallet som JO hade att ta ställning till rörde ingripanden mot olika uttryck för högerextrema sympatier som elever hade visat i skolor. JO gjorde denna bedömning: "Sammanfattningsvis har en skolledning alltså rätt och skyldighet att ingripa mot åsiktsyttringar som till sin art inte är förenliga med ordningens upprätthållande i skolan eller om själva åsiktsyttringarna är brottsliga eller i vart fall innefattar kränkningar eller trakasserier. Skolledningen har emellertid inte rätt att förbjuda åsiktsyttringar i annat fall, t.ex. enbart på grund av att åsikterna står i strid med de grundläggande demokratiska värderingar som ligger till grund för vår samhällsuppfattning. I fall av det slaget är skolans handlingsfrihet och -skyldighet begränsad till vad som närmast skulle kunna beskrivas som undervisande och uppfostrande insatser."⁵⁴ Att åsiktsyttringar gav upp-

---

⁵⁴ Se JO 1997/98 s. 436, på s. 452. En liknande sammanfattning finns på s. 459. Se även Rimsten (ovan not 10) s. 221 f.

hov till diskussioner som upptog mycket lektionstid, ansåg JO vara tillräckligt ordningsstörande för att motivera ingripanden.⁵⁵ Enligt JO får alltså skolor förbjuda och ingripa mot högerextrema klädmärken som innefattar kränkningarna eller trakasserier, även om det inte är straffbart att bära märkena.

JO anger inte uttryckligen den rättsliga grunden för sin bedömning. Ett alternativ är att hänsynen till att upprätthålla ordningen och till att motverka trakasserier inte primärt anses ta sikte på yttrandefriheten, utan endast påverkar den indirekt. Detta kan innebära att friheten inte anses ha begränsats, om JO ansluter sig till lagförarbetenas snäva syn på frihetens omfattning. JO förefaller emellertid inte tidigare ha haft en så snäv syn.⁵⁶ Ett annat alternativ är att klädregler ses som sådana innehållsneutrala spridningsföreskrifter som enligt 2 kap. 13 § tredje stycket regeringsformen inte begränsar yttrandefriheten. Som ovan framgått, krävs visserligen inte lagform för sådana föreskrifter. De måste dock uppfylla kraven på proportionalitet med mera i 2 kap. 12 § andra stycket regeringsformen. JO:s uttalanden innebär en proportionalitetsavvägning, vilket tyder på att klädförbud ses som spridningsregler.⁵⁷ I detta sammanhang kan också påminnas om att skolors förbud ju inte hindrar elever från att bära klädmärken utanför skoltid.

JO:s bedömning kan jämföras med RÅ 81 2:15.⁵⁸ Detta fall gällde en arbetsordning för kommunfullmäktige, vilken angav att ingripanden kunde ske mot talare vars yttranden stred mot god ordning. Regeringsrätten noterade att detta omfattade bland annat yttranden som innefattade personliga förolämpningar mot eller otillbörliga angrepp på annan. Därav drogs slutsatsen att fullmäktiges ordförande kunde ingripa mot en talare på grund av innehållet i dennes yttrande, vilket begränsade talarens yttrandefrihet. Arbetsordningen upphävdes eftersom lagstöd saknades för rättighetsbegränsningen.⁵⁹

Det kan förefalla överraskande att förbud mot kränkande yttranden i skolan inte ses som en begränsning av yttrandefriheten, när regler mot förolämpande uttalanden i kommunfullmäktige utgör en sådan begränsning. Det finns emellertid vissa skillnader mellan de situationer som Regeringsrätten och JO hade att bedöma. Den kommunala arbetsordningen var direkt inriktad på tydliga yttranden och begränsade vissa slags sådana. Ingripandena mot

---

⁵⁵ Se JO 1997/98 s. 436, på s. 456.

⁵⁶ Se Bull (ovan not 12) s. 424 med vidare hänvisningar. Se även Wiweka Warnling-Nerep – Annika Lagerqvist Veloz Roca – Jane Rachel: Statsrättens grunder, 2 uppl., Stockholm 2007, s. 188.

⁵⁷ Givetvis finns en risk att protester mot märkena stör ordningen mer än själva märkena. Detta är ett dilemma som JO inte ger någon lösning på. Jfr Bull (ovan not 12), särskilt s. 513 f. och 552.

⁵⁸ Jfr RÅ 81 2:1 och Bull (ovan not 12) s. 491 f.

⁵⁹ Hovrätten för Västra Sverige ansåg sig inte heller kunna göra någon skillnad mellan högerextrema uttalanden och andra politiska uttalanden när den avstod från att tillämpa lagen om förbud mot politiska uniformer i RH 1997:47. Jfr Strömberg (ovan not 31) s. 3 f.

de högerextrema klädmärkena var emellertid en del i skolans allmänna arbete för demokrati och tolerans. I skollagen anges uttryckligen att detta arbete är ett mål för skolan och det bedrivs på många andra sätt än ingripande mot klädmärken. JO har dessutom tidigare uttalat att skolans arbetsformer och dess fostrande uppgift medför att begreppet ordning har ett något vidare innehåll inom skolor för barn och ungdom än i allmänhet.⁶⁰ Måhända kan detta motivera de skilda bedömningarna. Skolverket tycks i vart fall hålla med JO angående möjligheterna att ingripa mot politiska klädmärken.⁶¹

5.3 Burkor

Bruket av burkor har huvudsakligen diskuterats i samband med religionsfrihet och motverkande av diskriminering,⁶² vilket ligger utanför ramen för denna uppsats. En tydligt religiös klädsel måste emellertid rimligtvis också ses som uttryck för tankar, åsikter eller känslor. I ett så sekulariserat samhälle som Sverige får det antas att personer sällan bär en så tydlig symbol som en burka endast av slentrian. Möjligen kan hävdas att burkor inte primärt används för att kommunicera med omvärlden, utan för bärarens egen skull. Det är emellertid svårt att bortse från att de på samma gång ger ett påtagligt budskap till omgivningen. Bärandet bör därför enligt min mening i princip omfattas av yttrandefriheten. Högsta domstolen konstaterade i NJA 2005 s. 805 kort att religionsfriheten har en snäv innebörd i regeringsformen. Ur regeringsformens synvinkel torde därför inte religiösa uttryck ha mer yttrandefrihetsskydd än andra uttryck.⁶³ Därför omfattas elever som bär burka av yttrandefrihet i minst lika hög grad som religionsfrihet.⁶⁴

Att bärandet av burka omfattas av yttrandefrihet behöver emellertid inte innebära att förbud ses som en begränsning av friheten. I lagförarbeten har uttalats att förbud mot att bära burka kan godtas om den väsentligt skulle för-

---

⁶⁰ Se JO 1970 s. 294, JO 1991/92 s. 346 och JO 2004/05 s. 401.

⁶¹ Se Skolverkets promemoria (ovan not 10) och Ordningsregler (ovan not 10) s. 5.

⁶² Se till exempel det material från Skolverket som refereras ovan not 10, prop. 2007/08:95 s. 196 f. och prop. 2005/06:38 s. 144. I Lagerqvist Veloz Roca (ovan not 5) uppmärksammas emellertid även yttrandefrihetsrätten.

⁶³ Se även Holmberg m.fl. (ovan not 28) s. 100 f. och Håkan Strömberg: Hädiska tankar om yttrandefriheten, i: Rättsfonden (utg.): Om våra rättigheter, Uppsala 1980, s. 41–19. Visserligen medförde uttalanden som liknade de i NJA 2005 s. 805 men som inte gjordes i ett religiöst sammanhang straffansvar i NJA 2006 s. 467. Senare har emellertid både en kristen och en nazistisk hemsida fällts för liknande uttalanden. Jfr Inger Österdahl: Har HD hittat en hets-doktrin?, SvJT 2008 s. 706–722.

⁶⁴ Senare i fallet gör visserligen Högsta domstolen eventuellt bedömningen att Europakonventionen medför särskilt starkt skydd för just religiösa uttalanden. Detta rör emellertid snarare frihetsbegränsningars proportionalitet än frihetens principiella omfattning.

svåra kontakten mellan lärare och elever eller medföra särskilda risker vid laborationer eller liknande övningar.⁶⁵ Skolverket har även fört fram samma ordningsskäl som JO har åberopat angående högerextrema märken.⁶⁶ Det sägs vara möjligt att förbjuda elever att bära burka i skolan om bärandet riskerar att störa ordningen. Så kan till exempel vara fallet om det uppstår bråk mellan elever, om andra elever känner oro och otrygghet eller om diskussioner tar orimligt mycket lektionstid i anspråk. Dessa uttalanden har primärt tagit sikte på religionsfrihet och motverkande av diskriminering, inte på yttrandefrihet. Därför uppkommer frågan om det som uttalas även är tillräckligt ur yttrandefrihetssynvinkel.

Om JO:s bedömning angående högerextrema märken godtas, talar mycket för att den även gäller för burkor. Det rör sig i båda fallen om uttryck som kan provocera omgivningen. I den mån burkor verkligen orsakar allvarliga problem, är det därför tänkbart att skolor får införa restriktioner av ordningsskäl.

Övriga argument som har framförts angående burkor rör mer praktiska aspekter av skolarbetet. Det skall kunna bedrivas på ett sätt som är säkert för eleverna och hanterbart för skolorna. Klädregler som tar sikte på sådana aspekter syftar inte primärt till att begränsa yttrandefriheten. Om reglerna bara påverkar utövandet av friheten obetydligt, ses de därför inte som frihetsbegränsningar. En del av burkans budskap är också möjliga att förmedla i andra former, som exempelvis är mindre farliga under kemilaborationer. I detta sammanhang aktualiseras emellertid svårigheten att skilja mellan form och innehåll. En tröja med texten ”jag vill följa min religions bud” skulle delvis sprida samma budskap som en burka, men mycket av innebörden skulle gå förlorad. Klädregler kan på detta sätt påverka möjligheten att utöva yttrandefriheten, trots att de inte primärt tar sikte på friheten. Även om det sker en tydlig påverkan, innebär emellertid detta inte nödvändigtvis att reglerna anses vara frihetsbegränsande. I stället torde de ofta kunna ses som innehållsneutrala föreskrifter om spridning (jfr 2 kap. 13 § tredje stycket regeringsformen). Skolor kan i så fall – efter en prövning av nödvändighet och proportionalitet – reglera bärandet av burka.

5.4 Hängande byxor

Om lågt hängande byxor inte har något annat syfte än att vara ett rent modeattribut, kan ifrågasättas om de uttrycker en vilja att kommunicera med omvärlden. Detta talar mot att de anses sprida uttryck som omfattas av ytt-

---

⁶⁵ Se prop. 2007/08:95 s. 196 f. och prop. 2005/06:38 s. 144. Se även Skolverkets promemoria (ovan not 10) s. 10 ff.

⁶⁶ Skolverkets promemoria (ovan not 10) s. 11.

randefriheten. Eftersom de budskap som förmedlas genom klädmode – såsom lågt hängande byxor – typiskt sett varken är preciserade eller givande bidrag i samhällsdebatten kan det dessutom tyckas naturligt att modet får stå tillbaka för andra intressen i skolan. Ibland verkar också förutsättas att restriktioner angående exempelvis bruket av kepsar inte kräver någon djupgående motivering.⁶⁷

Även modeattribut kan emellertid uttrycka sådant som passar in under regeringsformens formulering ”tankar, åsikter och känslor”. Detta gäller särskilt attribut som kan uppfattas som provocerande. Sålunda kan byxorna visa en vilja att tillhöra en viss grupp av elever. Byxorna kan kanske också vara uttryck för protest mot vuxenvärden i allmänhet eller mot vissa lärare (speciellt om de låtit förstå att de ogillar klädseln). I så fall kan klädseln förmedla ett budskap som uppfattas av omvärlden. Visserligen kanske budskapet varken är särskilt preciserat eller givande. Som redan nämnts är detta emellertid inte någon förutsättning för att ett uttalande skall omfattas av yttrandefrihet. I den mån bruket av vissa kläder är avsett att uttrycka något som kan uppfattas av omvärlden, finns det enligt min mening inte principiella skäl att undanta det från yttrandefriheten.

Frågan uppkommer då i vad mån förbud mot vissa modekläder i skolor innebär en begränsning av yttrandefriheten. Jämfört med högerextrema klädmärken, torde modeattribut medföra mindre risk för att omgivningen kränks. Detta försvårar paralleller till JO:s bedömning angående sådana märken. Att gå helt utan kläder kan visserligen vara så stötande att det leder till straffansvar för förargelseväckande beteende.⁶⁸ I linje härmed kan måhända någon ta illa vid sig av att vissa kroppsdelar inte täcks tillräckligt. Det är vidare tänkbart att modeattribut blir symboler för olika grupper av elever och att det av någon anledning uppkommer kraftiga motsättningar mellan grupperna. Därför kan det inte uteslutas att ordningsskäl någon gång motiverar att ett visst slags mode förbjuds. Det krävs dock mycket speciella omständigheter. I allmänhet torde lågt hängande byxor störa ordningen betydligt mindre än högerextrema klädmärken.

Givetvis kan också hävdas att förbud mot vissa modeattribut inte begränsar yttrandefriheten eftersom förbuden inte primärt tar sikte på yttrandefriheten eller eftersom de endast är innehållsneutrala spridningsföreskrifter. Sålunda har förbud mot att visa underkläder i en skolmatsal motiverats med vik-

---

⁶⁷ Se även SOU 2007:22 s. 337. Jfr Lagerqvist Veloz Roca (ovan not 5) s. 306 f.

⁶⁸ Nakna personer har dömts för förargelseväckande beteende i domar av Hovrätten för Nedre Norrland, den 20 april 2005, mål nr B 1303-04 och av Svea hovrätt, den 19 maj 2003, mål nr B 10970-02. Båda domarna är tillgängliga i Pointlex.

ten av hygien och trivsel.⁶⁹ I den mån kläder uttrycker triviala budskap – såsom förmögenhet, musiksmak eller sympatier för idrottsföreningar – torde dessa ofta utan större problem kunna uttryckas på andra sätt. Detta talar mot att förbud anses vara egentliga frihetsbegränsningar. Skolor får i så fall införa förbud om en seriös bedömning visar att det är nödvändigt och proportionerligt.⁷⁰

6. Avslutande kommentarer

I denna uppsats förespråkas att bärandet av uttrycksfulla kläder i skolan ofta skall omfattas av yttrandefriheten. För detta krävs dels att den som bär kläderna avser att sprida ett budskap, dels att omgivningen har rimliga möjligheter att uppfatta budskapet. Det kan vara svårt att avgöra om dessa krav har uppfyllts, men utan dem skulle det vara ännu besvärligare att definiera omfattningen av yttrandefriheten; allt skulle kunna bli yttrandefrihet. Budskapet som sprids behöver emellertid varken vara avancerat eller givande. Även modeattribut kan utgöra uttryck som omfattas av yttrandefriheten.

Skolor får inte på egen hand begränsa yttrandefriheten, eftersom detta enligt regeringsformen kräver lagstöd. Klädförbud i skolor behöver emellertid inte alltid anses innebära någon frihetsbegränsning, trots att de påverkar utövningen av friheten. Påverkan kan vara en obetydlig indirekt konsekvens av bestämmelser med helt andra syften, såsom säkerhetsföreskrifter. Förbud kan dessutom ofta ses som innehållsneutrala regler om yttrandens spridning. Vanligtvis kan nämligen elever uttrycka sig genom andra medel, på andra platser eller under andra tider. Detta gör att skolor kan införa sådana förbud utan att de ses som begränsningar av yttrandefriheten. Härvid kan emellertid uppkomma svåra frågor om förhållandet mellan meddelandens innehåll och form. Vidare krävs alltid en seriös prövning av om förbuden är nödvändiga och proportionerliga.

---

⁶⁹ Ett fall från Laholm uppmärksammades i flera tidningar 19 mars 2008, men det tycks vara osäkert i vad mån det finns skriftlig dokumentation i fallet.

⁷⁰ Även om det kanske inte gäller för hängande byxor, medför modekläder ibland stora kostnader eller andra olägenheter för elever. Detta föranleder emellanåt förslag om obligatorisk skoluniform. I riksdagen har införandet av skoluniform på senare tid aktualiserats genom motionerna 2008/09:Ub383 och 2004/05:Ub205. Jfr även motion 2005/06:A370. Sådana förslag väcker många frågor, bland annat angående hur stor del av klädseln som skall vara obligatorisk, vem som skall betala uniformerna och vilka sanktionsmöjligheter som skall finnas. Det skulle leda alltför långt att utreda frågorna kring skoluniform här. Generellt förefaller dock omfattande krav på skoluniform i princip helt hindra elever från att använda kläder som uttryckssätt. En rimlig utgångspunkt är därför att sådana krav innebär att yttrandefriheten begränsas och att lagstöd därmed krävs.

Vid tillämpningen av Europakonventionen är det relativt tydligt att förbud mot vissa slags kläder anses innebära begränsningar av yttrandefriheten. Skolor tillåts emellertid besluta om begränsningar som är nödvändiga, proportionerliga och i överensstämmelse med svensk rätt.

Bedömningar av nödvändighet och proportionalitet ligger egentligen inte inom ramen för denna uppsats. Här kan emellertid kort noteras att JO:s uttalanden om högerextrema klädmärken tyder på att det krävs starka skäl för att införa förbud mot politiska yttranden. Detta är naturligt eftersom skyddet för politisk åsiktsbildning är centralt för yttrandefriheten (jfr 2 kap. 12 § regeringsformen). Kläder som sprider mer triviala budskap anses inte riktigt lika skyddsvärda.⁷¹ Detta kan emellertid uppvägas av att sådana budskap inte uppfattas som lika kränkande och att det därför är mindre angeläget att begränsa deras spridning. Givetvis kan det också vara svårt att precisera om ett budskap är politiskt eller inte. Det finns alltid anledning att iakttä varsamhet angående regler som rör utövning av fri- och rättigheter.⁷²

JO har uttalat att skolans arbetsformer och dess fostrande uppgift medför att begreppet ordning har ett något vidare innehåll inom skolor för barn och ungdom än i allmänhet.⁷³ Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna har å sin sida noterat att barn kan vara mer lättinfluerade än vuxna.⁷⁴ I svensk rätt är det inte någon främmande tanke att andra regler gäller för barn än för vuxna. Detta återspeglas inte minst i att man blir straffmyndig först vid 15 års ålder och myndig först vid 18 års ålder. Det kan därför inte uteslutas att barn har speciella förutsättningar och behov som gör att yttrandefriheten inte bör vara lika långtgående i skolor som på andra platser, eller att olika gränser bör gälla i olika årskurser. I formuleringen av regeringsformen och Europakonventionen görs emellertid inte någon åldersskillnad. Detta tyder på att skolbarns uttalanden omfattas av yttrandefrihet i lika hög grad som vuxnas.⁷⁵ Utvecklingen går dessutom mot att svensk rätt allt mer ser barn som

---

⁷¹ Jfr Bull (ovan not 12) s. 448 ff. Jfr även s. 481 ff. Där kommenteras 2 kap. 13 § andra stycket regeringsformen som anger kärnområdet för yttrandefriheten. Motsvarande prioritering görs enligt Europakonventionen. Se *Vajnai v. Hungary* (ovan not 44) § 47 och *Cameron* (ovan not 53) s. 125.

⁷² Enligt Högsta domstolen skall frihetsbegränsande bestämmelser tolkas särskilt restriktivt. Se NJA 1996 s. 577, på s. 581. Detta har också JO framhållit i bland annat JO 2000/01 s. 95, JO 1999/2000 s. 60 och JO 1998/97 s. 53. Jfr Strömberg (ovan not 31) s. 5 f.

⁷³ Se JO 1970 s. 294, JO 1991/92 s. 346 och JO 2004/05 s. 401.

⁷⁴ Se *Dahlab v. Switzerland* (ovan not 49).

⁷⁵ Se SOU 2008:125 s. 453 f., där det anges att barns rättigheter är skyddade på samma sätt som vuxnas. Jfr Titti Mattsson: Barnet som subjekt och aktör. En rättslig studie om barn i familjehem, Uppsala 2006, särskilt s. 24. Där tas för givet att barn har rätt till samma rättssäkerhet och integritetsskydd, även om formerna för detta kan variera beroende på ålder och mognad. Jfr även SOU 2007:22 del 2 s. 332. Motsvarande förutsätts angående Europakonventionen. Se Ursula Kil-

autonoma bärare av rättigheter.⁷⁶ Enligt min mening vore det märkligt om den principiella omfattningen av yttrandefriheten skulle vara snävare för barn än för vuxna. Om barn brister i mognad kan man måhända tvivla på att deras klädsel speglar en vilja att kommunicera. När barn verkligen använder kläder för avsiktlig kommunikation, omfattas emellertid detta rimligen av yttrandefrihet på samma sätt som uttalanden från vuxna. En annan sak är att friheten sedan kan behöva begränsas. I så fall är det naturligt att ta hänsyn till barns särskilda situation vid bedömningar av om frihetsbegränsande åtgärder är nödvändiga och proportionella. Detta kan leda till att speciella åtgärder gödas för skolbarn.

Ett tydligt lagstöd för begränsningar av yttrandefriheten i skolor skulle nog vara att föredra. Jag anser emellertid att den nuvarande ordningen ändå är acceptabel. Det förefaller rimligt att skolor får vidta åtgärder som är nödvändiga för att exempelvis upprätthålla ordningen, men att det först måste ske en prövning av nödvändighet och proportionalitet.

Enligt min mening är det i vart fall ett sämre alternativ att inte se klädval som uttryck som omfattas av yttrandefrihet. Visserligen anses förbud mot vissa kläder möjligen begränsa rättigheterna enligt artikel 8 i Europakonventionen.⁷⁷ Det finns emellertid egentligen inte någon annan fri- och rättighet i 2 kap. regeringsformen som omfattar kläder och andra uttryck för personligheter. Jag anser att det vore olyckligt om sådana uttryck skulle sakna grundlagsskydd. Kläder som väcker känslor är vanligtvis berikande och skyddsvärda.

---

kelly: *The Child and the European Convention on Human Rights*, Aldershot 1999, särskilt s. 3 f. och 126.

⁷⁶ Se Titti Mattsson: Rättighetssubjekt och omsorgsobjekt – hand i hand eller stick i stäv? Exemplet barn i institutionsvård, *Retfärd* 2008 s. 58–80.

⁷⁷ Se ovan not 50.